

Mészáros Tibor

Van-e két Márai Sándor? Egy átlagosnak induló év a bírálatok középpontjában¹

1. A kiemelés általában kétarcú tevékenység

Miközben ráirányítjuk a figyelmet egy fontos eseményre, jelenségre, vonásra mondanivalónk érdekében, ügyelnünk kell arra, hogy ne tulajdonítsunk túlzott jelentőséget vizsgálatunk tárgyának, és értékelésünkben próbáljuk megtalálni az arányos és helyes végkövetkeztetést. Előzetes elvi megfontolásainkat nehezítheti – Márai esetében nehezíti is – az a tény, hogy különösen óvatossá kell lennünk az olyan, sok szempontból megosztó személyek esetében, mint ő. E munkát az is fékezheti, hogy olvasási, viszonyulási preferenciák alakítják, hogyan ítélünk meg egy tettet; ha nem az egészhez viszonyítva értékeljük, hamis végeredményre juthatunk. Ezek/mind közül legjellegzetesebb a politikai preferencia, amely (egyéni vérmérséklettől függetlenül is) végső soron csak a maga haszna által megszabott eredmény elérésére törekszik, figyelmen kívül hagyva a tények diktálta valóságot. A preferenciák hétköznapi rétege a vizsgált személyről, eseményről kialakult kép alapján von le következtetést, Márai Sándor esetében népszerűsége, elit magatartása vagy jól fizetett volta merülhet fel. Végül a személyes kapcsolatból eredő véleménynyilvánításokat említem, amelyek (a politikai viszonyuláshoz hasonlóan) tudnak szélsőségesen pozitív vagy negatív irányba tartani. Márai így lehet, így lett kommunistává a proletárdiktatúra alatti kalandja miatt 1942-ben (a *Vörös Lobogóban* megjelent 16 cikk miatt) vagy jobboldalivá 1936-ban.

2. Események és kötetek

Ha röviden áttekintjük az utóbb említett év eseményeit, egy, az íróat tekintve szokványosnak nevezhető időrend bontakozik ki előttünk az év utolsó harmadáig. Látszólag minden különösebb törés nélkül folytatódott alkotói pályája: januárban napvilágot látott a hír, amely szerint (Kassák Lajos, József Attila, Illyés Gyula, Ortutay Gyula és Vas István társaságában) Márai Sándor is a Baumgarten-díj várományosa.² A jutalmat az 1927-ben elhunyt Baumgarten Ferenc Ferdinánd esztéta végrendelete értelmében a „szűkölködő magyar írók gondjainak enyhítésére” hozták létre, az első díjazás 1929-ben történt, és talán az idézett, alapvető feltétel miatt nem kapta meg végül Márai, aki elismerésben és anyagiakban már ekkor sem szűkölködött.

¹ Egy készülő nagyobb munka egyik fejezetének rövidített változata.

² [Név nélkül], „Az ideai Baumgarten-díj...”, *Népszava*, 1936. jan. 14., 4.

Karinthy Frigyes svédországi operációja alkalmából Márai féltő hangú cikket írt lapjába. Az *Így írtok ti szerzőjével baráti viszonyban volt, ennek tanújele írása is:*

„És az agyvelődre, amelyhez talán e pillanatban ér hozzá az orvos hajszálkése, még szükség van, Ericikém – az Enciklopédiának van szüksége reá, melynek több fogalmát tisztázni kell még [...] Mikor négy nap előtt elbúcsúztunk, megvallottam, hogy nem tudom Nélküled elképzelni a világot. – »Igaz« – felelted –, »én se tudom magam nélkül elképzelni a világot.« Ebben maradtunk.”³

Májusban sokakkal együtt aláírta a Freudot 80. születésnapján köszöntő levelet. Ezt a pszichoanalitikus évfordulójának megünneplésére alakult nemzetközi bizottság írta, olyan jeles személyiségek jegyezték, mint Thomas Mann, H. G. Wells, Stefan Zweig, Virginia Woolf vagy Picasso. A levél tisztelgés Freud életműve és személye előtt: *„az emberről való új és mélyebb tudásunk megteremtője, aki működésének minden területén – vagyis mint orvos, lélekbúvár, bölcselel és művész – egyaránt jelentékenyket alkotott, látnok és gyógyító.”⁴*

Júniusban Budapesten ülésezett a Nemzetek Szövetsége Szellemi Együttműködési Bizottsága; ez alkalomból az előadók között kora legjelesebb, általa is preferált humanistái adtak elő (Madariaga, Valéry, Huizinga), az író ennek kapcsán jegyezte le a rövid, esszé-iztikus hangvételű sorait *Humanizmus* címmel: *„Az író, a gondolkodó tehetetlen a valósággal szemben; a humanizmus szenteltöve nyomtalanul lepereg a pogány koponyákról [...] A humanista nemcsak egy eszményért küzd – az emberi szolidaritás eszményéért, – hanem egy magatartás és szándék ellen; a fanatizmus ellen, a makacs és könyörtelen terror ellen, amely a világ tarka pompáját egyszínűre akarja bemázolni.”⁵* Októberben a La Fontaine Társaság tagja lett; ez társadalmi elismerést is jelentett – a társasághoz maximum száz rendes tag tartozhatott, és kizárólag olyan személyek, *„akik a tudományos, szak- vagy szépirodalom, illetve a művészet bármely ágában már maradandót alkottak.”⁶*

Kabala címmel jelent meg cikkgyűjteménye; a kötetbe elsősorban a hétköznapihoz kötődő, elemző írásokat válogatott. *„Akármilyen trivialisból indul ki, [...] előbb-utóbb a nagy titkot súrolja: a család és vele a születés, származás misztériumát, [...] szerelem és halál összhangzatát és a csillagok magányosságát. Ez az igazán nagy benne”* – írta Szerb Antal a kötet kapcsán.⁷ *Ars poeticusan* így fogalmazta meg *Újságot írni* című vallomásaiban írói alapállását Márai: *„Gyufaszálnyi világotosságot gyűjtani napról-napra tömegek eszméletének homályában, szemmel tartani ízlést és ízléstelenséget, kézmozdulattal utat mutatni, megfélemlíteni fondorkodó és lappangó kalandorokat, s közben néha felkiáltani: emberek vagyunk, ne feledjétek! – ez az újságírás.”⁸* Decembertől új lapja, a *Pesti Hírlap* kritikusa, Fóthy János mintegy elővételezte Márainak a lapnál Kosztolányi Dezső halála után betöltendő „szerepét”: *„A Kabala cikkeit Kosztolányi egyes írásaihoz hasonlíthatjuk, de míg Kosztolányinál a megfigyelés élessége, a stílus hideg, tiszta csillogása volt a legfontosabb, addig Márait gyakran rajtakapjuk, hogy mint sebész, együtt érez a beteggel, fanyar, fölényes humora is az orvosé.”⁹*

Másik könyve 1936-ból a *Napnyugati őrzár*. Keleti utazásával ellentétben ez nem elsősorban úti élményeket, hanem az utazás során megfogalmazódott elmélkedő-filozófikus gondolatokat rögzít, búcsúlátogatás, saját kora „bomlás-analízise” egy utazás élményein keresztül elmondva. Az utazás Márai életében az európaiság és a hagyományok megőrzésének egyik formája volt. Tanulta Európát, felfedezte, összegyűjtötte magában értékeit:

3 Márai Sándor, *Músonon kívül*, Ujság, 1936. ápr. 29., 5.

4 Idézi Márai Sándor, *Freud*, Ujság, 1936. máj. 3., 1.

5 Márai Sándor, *Humanizmus*, Ujság, 1936. jún. 14., 5.

6 A *La Fontaine Irodalmi Társaság alapszabályai*, Bp., La Fontaine Irodalmi Társaság, 1936, 5.

7 Szerb Antal: *Márai Sándor: Kabala*, Válasz, 1936. dec., 711–712.

8 Márai Sándor, *Újságot írni*, Új Idők, 1937. jan. 1., 6.

9 [Fóthy János] (F.), *Kabala: Márai Sándor új könyve*, Pesti Hírlap, 1936. nov. 21., 13.

„Mert volt valami Európában – néha én is kimondtam, leírtam –, amit, talán naivan, így neveztek: »hivatástudat...« A fogalom fellengzős. Mégis, az én nemzedékem számára is volt benne valamilyen felhígult valóság: a tudatban, hogy Európában születni, európainak lenni nemcsak természeti vagy közjogi állapot, hanem hitvallás.”¹⁰ A múltat a jelen felemelésére használta, ezért írt „a jövő egység Európájáról”, amely műve után fél évszázaddal lett időszerű.

Az előző háború árnyékában háttorzongató, ahogyan (napra pontosan három évvel a második világháború kitérése előtt) az újabb öldöklés lehetőségéről írt: „Önkéntelenül megnéztem az óra mutatóját: délután öt, szeptember elseje. Most értem ezt a két szót, ahogy még soha nem értettem. Igazuk van, elkezdődött. Micsoda? [...] Az olasz–abesszin háború? Vagy maga a háború, úgy, ahogy gondolunk reá titokban...”¹¹

3. Egyházi házasság Hitler árnyékában

Márai Hitlert már a húszas évek elején veszélyesnek látta: tudott a diktátor 1921-ben, a müncheni Krone cirkuszban lezajlott első nagy „fellépéséről” is, ahol a hatalomra törő politikus 6500 ember előtt beszélt. Az 1923. november 8–9-i müncheni „sörpuccs” kapcsán egy évvel később Hitler peréről (amelyet a megelőző évtizedek egyik legnagyobb jogi ügyének látott) ironikus, de figyelmeztető tartalmú cikket írt, és előrevetítette, hogy az elkövetkező időkben még számolni kell e hatalomra törő emberrel és társaival, „kik néhány órára egész Németország... igen, egész Európa megtépzott békességét hitték felrúghatni szeges csizmatalpaikkal...”¹² Ahogyan írta: Hitler „kegyetlen és idétlen lidérc.”¹³ A későbbi diktátornak az 1924-es perben az utolsó szó jogán mondott szavai is ihlethették Márait cikke írásakor: „Az embernek, aki úgy érzi, a sors akarta, hogy vezesse népét, nincs joga azt mondani: »Ha akartok engem és hívtok, akkor beleegyezem.« Nem! Kötelessége, hogy előre lépjen.”¹⁴ Az író 1933-ban hosszabb időt töltött Berlinben, a diktátor hatalomra jutásakor is személyes tapasztalatokat szerzett Hitler karizmatikus és metyelmező alakjáról.

Ezért a tárgyalt év történéseihez képest különleges, de a most elmondottak alapján logikusnak tűnhet, ami 1936. november 24-én történt: egyházi házasságot kötöttek Lolával a Veszprémi Egyházmegyéhez tartozó felsősegesdi Szent László-plébánián; Lola ekkor keresztelkedett át a római katolikus hitre, keresztanyja az *Egy polgár vallomásaiból* is ismert Zsüli néni volt. A keresztelést püspöki engedély alapján végezte el Törzsök Lajos Ignác ferences szerzetes, későbbi kaposvári plébános. Házasságuk 50. évfordulóján meglepő, nehezen értelmezhető tényt jegyzett le naplójába Márai az eseménnyel kapcsolatban, pontatlanul idézve az esemény időpontját és az eskető pap szerzetesrendjét:

*Április 17. Ma ötven éve írtuk alá Budapesten a házasságkötés okmányát. Polgári esküvő volt: az egyházit, L. kívánságára, 30 évvel később kötöttük meg - egy dunántúli faluban egy dominikánus szerzetes volt az esküvő [sic!] pap. Erre az esküvőre már mentem el; egy helybeli erdész helyettesített - a pap azt mondta, utoljára Napóleon kötött így egyházi esküvőt első feleségével, amikor maga helyett a kardját küldte a templomba.*¹⁵

A házassági anyakönyvben utólagos bejegyzésként szerepel, hogy „a feleség a felsősegesdi r. kath. plébánia hivatal által 178/1936 sz. a. kiállított keresztlevél szerint 1936. nov. 24-én a r.

10 Márai Sándor, *Föld, föld...!*, Toronto, Vörösváry, 1972, 218.

11 Márai Sándor, *Napnyugati őrzárát*, Bp., Révai, 1936, 67–68.

12 Márai Sándor, *Szemle*, Kassai Napló, 1924. márc. 4., 4.

13 Uo.

14 [Név nélkül], *Egy kifordított per*, BBC History, 2014. ápr., 10.

15 Márai Sándor, *A teljes napló 1970–73*, szerk. Mészáros Tibor, Bp. Helikon, 2014, 404.

kath. vallásra tért át és a keresztségben Mária Juliánna Cecilia utónevét kapott”.¹⁶ Nem volt példa nélküli ekkor a vidéki házasságkötés: a segesdi egyházi anyakönyvből az is kiderül, hogy akkoriban mások is itt esküdtek, akik közül az egyik fél zsidó származású volt. Az óvintézkedések tehát szükségesek voltak, de elégségesek voltak kétséges volt már évekkel korábban is.

4. „Az esemény”: lapváltása – jobbra tolódás? Önkanonizáció? „Hivatalos íróvá” válás?

Decemberben Márai a pályáját több szempontból meghatározó lépésre szánta el magát: elhagyta addigi lapját, az *Ujságot*, és átült a kor legszilárdabb alapokon nyugvó és legrangosabb napilapjának számító *Pesti Hírlap* szerkesztőségébe. „A *Pesti Hírlap* megtisztelt azzal, hogy új életre keltette, és gondjaimra bízta ezt a híres, negyedszázad előtt divatos rovatot: töltsen meg, ha tudom, korszerű tartalommal. A feladat lelkesítő. Lámpalázzal és elfogódottan kezdek hozzá” – írta december 6-án, első *Vasárnapi krónikájában*, A *témakör* című cikkben.¹⁷ Ez az írás új lapjához való érkezésének önkanonizációs dokumentuma: tudta, hogy lépése több, mint egy másik orgánumhoz való átülés. A lapváltás közvetlen előzményének tekinthető, hogy az *Ujság*ba írt egyik utolsó cikkében az elhunyt Kosztolányi portréját idézte fel. „Vannak emberek, gondolom - behajtom a lapot -, akik a halál pillanatában csakugyan meghalnak. S van néhány, nagyon ritka és becses ember, aki csakugyan él és hat tovább. Ez az ő titkuk, életben és halálban.”¹⁸ Az ő gondolkodásmódjának, nyelv művészetének és hagyományának folytatására is vállalkozott az új lapnál. E cikk a tisztelgés, a megidézés mellett tudatos „átkötés” is, amelyben kijelölte saját helyét és szerepkörét a művészet eszközeivel.

A lapváltás kapcsán (a politikai szempontú vádakkal szemben) nem volt számottevő tényező, hogy a *Pesti Hírlap*nál valóban a novemberben elhunyt barát-szomszéd Kosztolányi Dezső helyét foglalta el Márai. (Az *Ujságnál* „pótlására” Karinthy Frigyet szerződtették.) Új lapja példányszáma 70-80 ezer körül mozgott, szemben az *Ujság* harmincezer példányszámával. Valóságos legendák szövődtek az író fizetése köré. Egy elterjedt anekdota szerint azzal a feltétellel vállalta a *Pesti Hírlaphoz* való átülését, ha 1 pengővel többet fizetnek neki, mint Herczeg Ferencnek, a kor írófejedelmének, így kapott (állítólag) 1001 pengőt. (Ez az összeg egy gyári munkás körülbelül háromhavi bérének felelt meg.) Az *Előre* című lap ennél is horribilisabb összegről, havi 2500 pengőről tudósított,¹⁹ és a lapváltást ennek, valamint Kosztolányi Dezső megüresedő helyének betöltésével magyarázta. Utóbbi orgánum Márai váltását illetően azt is tudni vélte, hogy „[a] jövőben *Légrádyék* ismét rátérnek a néhány esztendővel ezelőtt beszűntetett könyvkiadásra. Az első szerzőjük, aki ezentúl *Légrády*-kiadásban jelenik meg, Márai Sándor lesz.” Mindez nem volt ilyen egyszerű, mert az író 1935-től új szerződése a Révai Kiadóhoz kötötte. Ugyanakkor a jövedelem biztosan nem volt elhanyagolható szempont az író döntésében: autója volt, rendszeresen utazott, a legolvasottabb írók egyike, jövedelme a hivatalos kimutatás szerint is alapvető része volt a „jól menő írósnak”: az 1943-ban közzölt adatok szerint előző évi, adózás utáni keresete ötvenezer pengőnél is több volt.²⁰

16 K: PIM, Márai-hagyaték, jelzet nélkül.

17 Márai Sándor, *A témakör*, *Pesti Hírlap*, 1936. dec. 6., 5.

18 Márai Sándor, *Műsoron kívül*, *Ujság*, 1936. nov. 26., 5.

19 [Név nélkül], *Nagy szervezkedés a napilapok szerkesztőségeiben*, *Előre*, 1936. dec. 13., 8.

20 [Név nélkül], *A legnagyobb jövedelmek*, szerk. Zentay Dezső, Bp., Globus, 1943, 90.

Az sem kizárt, hogy az *Ujság* elhagyása – frissen kötött egyházi frigyükhöz hasonlóan – a „túlélés záloga” is volt Lola zsidó származása miatt, védekezés a terjedő és egyre bizonyosabban Magyarországot is mélyen érintő náci eszmékkel szemben. Így a Kosztolányi helyét elfoglaló Márai számára felismerés eredménye is lehetett egyházi házasságuk megkötésének szükségessége a lapváltás előtt. Vagy véletlen lenne, hogy Kosztolányi november 3-i elhunytja után november 24-én Máraiék megtartották egyházi esküvőjüket, amelynek során Lolát megkeresztelték, Márainak december 6-án pedig már új lapjánál jelent meg első cikke? Nem egymásból következő események ezek? Varannai Aurél a liberális múlt elárulása, a hivatalos elismeréshez vezető út mellett az üldözés elleni védelmet is látta Márai tette mögött.²¹ Utóbbi átvezet az író lapváltásához való viszonyulásokhoz és bevezető gondolataim gyakorlati szempontú felidézéséhez.

5. „Van-e két Márai Sándor?”

Utódlás, népszerűség, anyagiak, önvédelem szerepelnek tehát a lapváltás lehetséges okai között, tettét azonban legtöbbször politikai megközelítésből és személyiségváltozásoként értelmezték; Méliusz József – nem egyedüli példaként – Márai jobbra tolódásáról írt a *Magyar Napban*.²² Méliusz „holisztikus” összefüggésében mutatta be az író pálfordulását, amely Márai családi gyökereitől indul, érintve a sokszor felrőtt 1919-es kalandot is:

„Az újfajta, kormányozható írói lelkiösmertet a liberális humanizmus kolumnáiról – ide is a magyar októbertől érkezett - a Pesti Hírlap hasábjaira vándorolt át. Pontosabban „tért meg”, hiszen az egykori szlovenszkói gyermekkor „gelassen” polgári szülői háza mihez sem feküdhett közelebb, mint a Pesti Hírlap szellemi környékéhez. [...] újabb publicisztikájában elárulja a harcot, amit tehetségével és szabadsághoz szokott modorával, gondolattársításaival vívnia kell, hogy becsületesen megszolgálja a nagyobb karéj kenyeret.”

Erdélyi lapok az író fasizálódásáról (!) írtak, és a (Márai által bizonyára szívesen vállalt) szégyenpadba ültették – André Gide és Miguel de Unamuno mellé. Rónai Mihály András évtizedekkel később, 1979-ben (!) napvilágot látott indulatos emlékezésében ezt írta: „Hát elfeledtem volna, hogy a Nobel-díjas Ossietzky koncentrációs táborba hurcolása már hét-nyolc éve mily higgadt gondolatokat váltott ki belőle (utolsó ott megjelent cikkében) az *Ujság* hasábjain? (Melyekről ezen a trambulínon lendült át mindjárt a Pesti Hírlap honfibusabban liberális pultja mögé, megadni egyéniségének a konzervatív-nacionalista író nemes veretét, mert már ideje.)”²³ Rónai az íróval szembeni antipátiája miatt nem vette észre, hogy Márai az *Ujságban* 1936-ban két cikket írt a Nobel-békedíjas Carl von Ossietzkyről, és egyikben megróttta Knut Hamsun norvég író, mert nem írta alá az Oldenburgban raboskodó Ossietzky szabadon bocsátását követelő kérvényt: „Nem, ez a »nyílt levél« nem a »Pán« édes fuvolahangja. Mi egy másik Knut Hamsunra emlékezünk. Most ismertük volna meg az igazit? Kár.”²⁴

A másik cikk dátuma azt sugallja, hogy Rónai vádjai megfogalmazásakor a Nobel-békedíjat egy év késéssel, 1936 novemberében átvevő Ossietzky kapcsán írt Márai-cikke utalt. Ebben azt írta, hogy „el kell ismerni, hogy Ossietzky »pacifizmusá«-ban van valami tébolyodott. Egy német, aki azt kívánja, hogy hazája az állig felfegyverzett Európában fegyvertelen maradjon, nem lehet teljesen épeszű. Ha Ossietzky pacifista elveit például Oroszországban hirdeti,

21 Vö. Varannai Aurél, *Toll és bilincs*, Bp., Gondolat, 1989, 223.

22 Méliusz József, *Márai körül*, Magyar Nap, 1937. márc. 10., 3.

23 Rónai Mihály András, *Magyar toll*, Bp., Glória, 2003, 332.

24 Márai Sándor, *Músonon kívül*, *Ujság*, 1936. jan. 15., 5.

már régen agyonlőtték volna.”²⁵ Máraiból tehát nem a friss Nobel-békedíjas koncentrációs táborba hurcolása váltott ki vitatható gondolatokat, hanem az intenzív európai fegyverkezés kellős közepén az újságíró pacifizmusának létjogosultságával vitakozott; e kétféle megnyilvánulást mosta össze Rónai, és a jobboldalivá válás eredményének tekintette a cikket.

Az íróársak reagálásai közül egyetlen álljon itt még példaként – Hatvany Lajos Lengyel Menyhértnek így kommentálta az író döntését 1937. augusztus 11-én: „Márai, mióta jobboldalista lett, beszűntette a velem való érintkezést, alig köszönt, mire bejött az utcámba, mert rossz könyvet írt. Beteg szívemmel rettenetesen találtam írni ellene, régi működése talaján, az Újságba. Jellemző, hogy csak a Virradat nevű náci lap védte meg.”²⁶ Attól tartok, hogy ez a tehetséges ember teljesen elvesztette magát. Herczeg Ferenc utóda akar lenni, a Revíziós Liga elnöke, erre a szerepre, sajnos éppen nem való.”²⁷

A fenti példák jól mutatják, hogy a polemizálók elsősorban politikai „irányváltást” láttak Márai lépésében, és hangnemváltozást emlegettek. Ez téves és igaz egyszerre: egyrészt ugyanazokat az értékeket vallotta a *Pesti Hírlap*nál is, és ha kellett, 1936 decembere után is szóvá tette az általa visszásnak tartott jelenségeket. Ugyanakkor közvetlenül a második világháború előtt és alatt távolságtartóbb, elsősorban a múltat felidéző cikkei jelentek meg, stílusuk is veretesebb, mondanivalójában a tanító célzat került előtérbe, amely kevésbé engedte meg a játékos könnyedséget. A korábbi időszakhoz képest 1937-től lényegesen több emlékező cikke jelent meg, sokszor lett témája egy főúri palota, omladozó színház, városrész bontása, újjáépítése, és ezekben a hangsúly mindig a múlt értékein volt a jelen szegényesebb tartalmával szemben.

Alapértékei vállalása miatt írta meg (az *Újság*ban megjelent Hitler-ellenes írások „mintájára”) *A német négyes* című tárcáját, amely jól mutatja erkölcsi szemlélete változatlan voltát:

„A párt, amely azonosítja magát a nemzettel, természetesen kíméletlenül kiüti az író kezéből a tollat, a festő kezéből az ecsetet, ha nem úgy ír és ábrázol, ahogy egy zavaros és nevetséges túlzásokra önműködően hajlamos, szűkkeblű és alacsony homlokú pártirodai terror szeretné elképzelni. [...] Mikor a párt már úgy érzi, hogy ő az állam, s nemcsak engedelmességet követel, hanem belső, feltétlen odaadást is, nevetséges lesz szándékaiban, mert a lehetetlent követeli.”²⁸

Ugyancsak ilyen szellemiségű *A csekk* című cikk,²⁹ amelyet Márai többször említett úgy, mint a nyilasok ellene irányuló támadásának kiváltóját. További, hosszan sorolható példák helyett a *Vasárnapi krónika* című kötetre utalok, amelyben lapváltása évétől 1943-ig megjelent írásai olvashatók, szövegváltoztatás nélkül. Stílusa, humanista eszménye, írói ideálja nem változott, hangnemében azonban valóban történt változás. Tény, hogy az *Újságnál* töltött időszakban gyakoribb lett a hatalommal való szembehelyezkedés, tiltakozás és véleménynyilvánítás az író részéről, mint a *Pesti Hírlap* korszakában, amikor közeledést mutatott a hivatalosnak tekintett állásponthez, és hangneme is visszafogottabb lett. Ezt tovább erősítette a hivatalos intézményekhez való csatlakozása (Kisfaludy Társaság, akadémiai levelező tagság), néhány díj elfogadása, illetve a Horthy személye kapcsán írt tucatnyi lelkes cikk. Utóbbiak száma alig több, mint a *Vörös Lobogóban* jegyzett írások sora, Márai megítélésében azonban többszörösen negatív tettnek minősültek bírálói

25 Márai Sándor, *Músorton kívül*, *Újság*, 1936. nov. 25., 5.

26 Koncz Balázs, *A báró úr*, *Virradat*, 1937. júl. 12., 2.

27 *Hatvany Lajos levelei*, szerk. Hatvany Lajosné, Rozsics István, Bp., Szépirodalmi, 1985, 376. Utalt cikke: Hatvany Lajos, *Írók egymásközt*, *Újság*, 1937. jún. 27., 27–28.

28 Márai Sándor, *A német négyes*, *Pesti Hírlap*, 1937. jan. 10., 5.

29 Márai Sándor, *A csekk*, *Pesti Hírlap*, 1940. jún. 23., 5–6.

szemében. Éppen ezért figyelmet érdemlő tény, hogy a cenzúra őt sem kímélte: a „hivatalosabb” Márai több írását is betiltották. Erre a sorsra jutott *Jónás* című elmélkedése Babits művéről (utóbb az *Ihlet és nemzedékben* jelent meg),³⁰ de Franciaország német megszállásakor írt cikke is, amelyet 1945-ben közöltek elsőként.³¹ Kemény Simon azt írta naplójában 1943. július 31-i dátummal, hogy az író „utolsó három cikkét a cenzúra nem engedélyezte”,³² tehát további, hasonló sorsú írásai is lehettek. (Például a *Cselédek* című írás csak kefelevonásban maradt fenn, nem jelent meg lapjában, talán „túlzott” empátiája miatt.³³)

Van-e két Márai Sándor? – tette fel a kérdést az *Egyedül Vagyunk* című szélsőjobboldali folyóirat, szembesíteni akarván az író 1919-es cikkei kapcsán.³⁴ Ha az 1936-os lapváltásra vonatkoztatjuk a kérdést, több tanulsággal szolgálhat. Említettem, Márai korábban sok nyílt levelet, petíciót írt alá, és bár ekkor sem adta minden beadványhoz a nevét, más hozzáállást, portrét vázol fel a harmincas évek első fele, mint a *Pesti Hírlap* 1944-ig tartó időszaka. Az 1943-as *Együttés vallomás* aláírása szinte az egyetlen kivétel, amely azt is eredményezte, hogy inkább az volt feltűnő, hol nem szerepel az aláírása. Ilyen például 1938-ban az első zsidótörvény kapcsán írók, művészek által megfogalmazott kiáltvány, amely a magyar kultúrtörténetre, 1848-ra vagy a hit- és gondolatszabadságra hivatkozva fejezte ki prófétai tiltakozását. Az aláírók között arisztokraták (Apponyi György gróf, Széchenyi György gróf), írók (Berda József, Móricz Zsigmond, Zilahy Lajos), politikusok (Szakasits Árpád), zeneszerzők (Bartók Béla, Kodály Zoltán) és képzőművészek (Csók István, Kernstok Károly) egyaránt szerepeltek – Márai neve azonban nincs ott. A felületes, nemegyszer előítéletes bírálók ezt (is) az író antiszemitizmusának tulajdoníthatják. A valódi okok között lehetett, hogy „csak tiszta árják» írhatták alá a memorandumot, mellettük olyanok, akiknek köztudottan nem volt »nem árja« kapcsolatuk”.³⁵ Persze más lehetséges út is volt a protestálásra. Babits Mihály tíz nappal ezután humanista, harcos hangú cikket írt: „A jövő bizonytalanságát és kétséges. Ha csak rá is gondolok erre, tele vagyok ijedt kérdésekkel, amikre nem tudok felelni. Hogyan állunk meg, Európa nagy válságaiban, megszegényedett szellemmel s megingott elvekkel?”³⁶

Az is igaz, hogy Márai korábbi cikkei frissebb hangúak, közelebb érezte magához az élet apró és nagyobb csodáit, érdekességeit és botrányait. A *Pesti Hírlap* időszakában többször fordult a múlt felé, egyre erősebben érződött művein a dekadencia, de ezt nem lehet függetlennek tekinteni korának, az ő életét is meghatározó történelmi eseményeitől és az író belső változásaitól, valamint az Örley István által emlegetett klasszicizálódó stílusától sem. Önmegszólító módon figyelmeztette magát, és e korszakra rímelve írta *Angyalkert* című cikkében: „vigyáznom kell, mert kedvem és hajlamom szerint lassan a budai házak funerátorává fejlődöm e rovatban; legszívesebben mindegyikről külön írnék gyászbeszédet...”³⁷ Mégsem jelenti ez azt, hogy ne okozhatna meglepetést őt bíráló olvasóinak is egy-egy írásával. Ilyen *Kültelek* című cikke, amelyben egy peremkerületben lévő színház munkásoknak szóló előadásáról írt: „Nem igaz, hogy a munkás, a paraszt nem »érett« a magas, az igazi művészetre. Legalább olyan érett, mint a középosztály, mely a Belváros színházaiban és

30 Márai Sándor, *Ihlet és nemzedék*, Bp., Révai, 1946, 219–222.

31 Márai Sándor, *Franciák*, Új Idők, 1945. nov. 3., 357–358.

32 Kemény Simon, *Napló 1942–1944*, szerk. Kovács Béla, Papp Anna, Bp., Magvető, 1987, 337.

33 Szövegközlése: Márai Sándor, *Vasárnapi krónika: Cselédek*, Forrás, 2016/9., 59–61.

34 [Név nélkül], *Van-e két Márai Sándor?*, *Egyedül Vagyunk*, 1942. máj. 22., 4.

35 Bodri Ferenc, *Szkillák és Kharübdiszek Márai körül*, 1947 február–augusztus, *Tekintet*, 1996/3–4, 33.

36 Babits Mihály, *A tömeg és a nemzet*, *Pesti Napló*, 1938. máj. 15., 3–4.

37 Márai Sándor, *Angyalkert*, *Pesti Hírlap*, 1937. ápr. 16., 5.

mozijaiban »igényekkel« jelentkezik; [...] A tömeg igénye örök és időtlen. Elsorvad az a kultúra, mely nem merít ebből az igényből, s mesterségesen, mintegy dísztereken mutogatja csak csúcsteljesítményeit.”³⁸

Tehát e korszakban, lapváltása után is írt a róla kialakított általános képet megkérdőjelező írásokat; itt a kultúra munkások nélkül elképzelhetetlen voltát vázolta, de néhány évvel később, leginkább Naplójában, már csak arctalan tömeget látott bennük – igaz, a középosztályt is inkább kárhoztatta, mint dicsérte. Hangneme sem (lehetett) olyan könnyed, mint korábban: *A szegények iskolája* stílusában, fajsúlyos témája melletti könnyedségében 1940-ben már nem születhetett volna meg. A változó világgal együtt Márai saját életformája, látásmódja is mássá lett (például az „éltető” utazás lehetősége 1939-ben eltűnt életéből). Márai összességében tehát kimértebb, távolságtartóbb, kevésbé konfrontatívabb lett a nagy nyilvánosság előtt.

6. A „hivatalos Márai”

„A Márai-pályában megvolt az esély, hogy a fokozatos kanonizálódás, a hivatalos elismerés eltéríti írónkat attól a magatartástól, amely az 1930-as esztendőök első felében még a sajátja volt. A Csutora meg A sziget, valamint az Egy polgár vallomásai tagadása enyhült, legalábbis sokkal áttételesebbé vált, és az 1930/40-es esztendőök fordulóján a történelmi események következtében Márai néhány területen közeledett a hivatalos állásponthoz. Ugyanakkor nem tántorodott meg, ha a szabadságjogok, a polgártudat, a műveltség, a könyvkultúra védelméről kellett nyilatkoznia” – írta Fried István az íróról.³⁹ Nem vitatom e gondolatsor igaz voltát, ugyanakkor érdemes felidézni a „hivatalos Márai” 1936 utáni tevékenységét is. Mivel politikailag továbbra sem kötelezte el magát, ez elsősorban az elismeréseket elfogadó, „helyzetbe hozott” és szerep-zavara miatt néhányszor megbotló, illetve a szülővárosát „visszanyerő” írónak tudható be, amelyből utóbbi bizonytalán legmegbocsáthatóbb „túlzása” volt. Nem valószínű, hogy Márai „dicsőítő” cikkei ideológiai indíttatásból születtek volna (néhány mégis az ekkor elvárt témában és hangnemben íródott az 1938–1942 közötti időszakban), sokkal inkább egy ismétlődő mechanizmusról van szó, nevezetesen az író elkezd érdeklődni, majd lelkesedni valami iránt, ez aktivitásba hozza, ezt követi az értékelés/átértékelés utáni kijózanodás és távolodás. E folyamat legrövidebb szakasza (alkatának megfelelően) a lelkesedés és a kijózanodás, a leghosszabb a távolodás.

Említett „dicsőítő” cikkei viszonylag szűk körben mozognak, számuk az arányokat tekintve nem jelentős, de árnyalják az általános Márai-portrét. Azért is érdemes ezekből röviden szemlélni, mert ezen írások alapján látták és látják sokan igazoltnak (már az 1936-os lapváltáskor „megelőlegezve”) az íróval szemben a „jobbaldalista” vádat, de hangsúlyozom: ezek száma összesen egy-két tucat az ezernél több, ekkor született cikk és tárca tengerében.

A XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszusról készült beszámoló a többek által vádként említett publicisztikai hangnemváltás ékes példája. Stílusában teljesen megfelel az elvárásoknak: ünnepélyesség (a résztvevőket „fegyelem és önkéntes áhítat” járja át), minden más érzést és gondolatot kizáró beszámoló az eseményről, barokkos hosszúságú és fényű mondatok stb. A cikken belüli tematika is hasonló tükröz: az ünnephez „alkalmazkodó” időjárás, a hibátlan rendezés, a kormányzó és felesége megjelenése és különös aurájuk, Magyarország mint a kereszténység bástyájának és végvárának említése. A gya-

38 Márai Sándor, *Kültelek*, Pesti Hírlap, 1937. dec. 19., 5.

39 Fried István, *Férfi esőköpenyben*, Bp., Helikon, 2007, 174.

korló módon nem hívó Márai így zárta e vezércikkét: „S mindenki érzi, hogy az örökkévaló emberi lelkeség egyik legünnepélyesebb pillanatának volt szemtanúja.”⁴⁰ Néhány nappal később pedig azt írta, hogy „[a] Szent Jobb annak a történelmi zseninek és szent királynak ereklyéje, aki a magyarság eszméjét és küldetését először kapcsolja össze az európai és a keresztény gondolattal, aki országot és bástyát épített a Duna és Tisza között az európai keresztény kultúra védelmére. [...] Kilenc évszázad történelmi tudata hatja át ezt az ünnepséget.”⁴¹ Ezen „különös” írások között kell megemlíteni a Horthy Miklóst éljenző cikkeit. Idetartozik a Felvidéket, Kassát visszafoglaló kormányzó éltetése, amely könnyen magyarázható a trianoni seb gyógyulásával, a szülőváros hazakerülése miatt is lelkes magatartással:

„Tizenegy felé távoli, nem szűnő, egyre erősödő morajlás jelzi, hogy a kormányzó megérkezett és csapatai élén, szürkésfehér lován halad már a város felé. Az emelvény alatt állok, a küldöttségek előtt, s közvetlen közelből szemlélhetem, mikor Horthy Miklós kormányzó leszáll lováról és fogadja Imrédy miniszterelnök tisztelgését. [...] E pillanatban Kassa népe, az ünneplők és a névtelen közönség, nem tud betelni a kormányzó nevének éltetésével. Ez a »Horthy! Horthy!« nem egyszerű üdvözlés; ez a pillanat, amikor egy nép üdvözli szabadítóját, s utoljára így talán csak Rákóczi Ferencet üdvözölte Kassa és Felső-Magyarország népe az utcákon.”⁴²

Márainak e cikkei abban az időszakban jelentek meg, amikor a legtöbb hasonló jellegű, Horthyt éltető írás született a magyar sajtóban.⁴³ E lelkesedés rövid idő múlva alábbhagyott, ezért is meglepő, hogy csaknem egy évvel későbbi *Ünnepi beszéd* című írása is a Horthy-kultuszba illeszkedő sorokat tartalmaz: „A Kormányzó, kezében a kézirat, nyugodt és tiszta pillantásával végignéz a tömegben. Aztán határozott és erős hangon olvasni kezd. [...] Szereplők, rendszerek változnak, de a nemzet megy tovább: ez az érzés tölt el mindenkit, aki a Kormányzó szavait hallgatja.”⁴⁴ Még 1940-ben is úgy emlékezett meg Horthyról, mint az elcsatolt területek visszaszerzőjéről, az országgyarapítóról.⁴⁵

Mindezek tehát nemcsak Márainak a részleges revízió feletti öröméhez kapcsolódnak; írásai egy részének tőle szokatlan hangneme, „lelkes volta” miatt jogos kritika illethette őt. Miközben úgy érzem, Márai a politikát és politikai szférát súroló cikkeivel túllépett azon a körön, amely elzárkózással, autonóm különállással megfelelően védte volna személyiségét, ezzel ellentétesen maga is deklaráta, hogy az író dolga nem lehet más, mint írásaiban kifejezni véleményét, mert más módon nem szólalhat meg, az újságírók pedig vétenek, ha közéleti-politikai szereplésre buzdítják az írókat. Nagy vitát kiváltó sorait („Az író maradjon műve mögött, láthatatlanul”)⁴⁶ sokan kommentálták (például Szabó Lőrinc, Vaszary Gábor, Szabó Dezső, Harsányi Zsolt),⁴⁷ de mint a fentebbiekkel illusztráltam, ekkorra néhányszor ő maga is túllépett ezen a bűvös körön.

40 Márai Sándor, *Páratlan fényvel, százezernyi hívószereget jelenlétében nyitották meg a budapesti eucharisztikus világtalálkozást*, Pesti Hírlap, 1938. máj. 26., 2.

41 Márai Sándor, *A Szent Jobb káprázatos körmenete az Országháztól a Hősök teréig*, Pesti Hírlap, 1938. máj. 31., 3.

42 Márai Sándor, *Horthy Miklós felszabadította Kassát*, Pesti Hírlap, 1938. nov. 12., 1–2.

43 Ezzel kapcsolatosan tanulságos grafikon mutatja a cikkek számának alakulását az 1920–1944 közötti időszakban: Turbucz Dávid, *Vezérképek, vezérkultuszok a Horthy-korszakban = Médiatörténeti tanulmányok 2014*, szerk. Klestenitz Tibor, Sz. Nagy Gábor, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015, 241. A „nemzet vezérével” kapcsolatos kultuszról az említett szerzőnek számos fontos tanulmánya jelent meg.

44 Márai Sándor, *Ünnepi beszéd*, Pesti Hírlap, 1939. jún. 15., 5.

45 Márai Sándor, *Horthy Miklós három útja*, Képes Vasárnap, 1940. márc. 3., 16–17.

46 Márai Sándor, *Színházi rovat*, Pesti Hírlap, 1941. aug. 24., [5.]

47 [Papp Antal] P A., *Megszólalnak az írók a Márai-vitában*, Film Színház Irodalom, 1941. szept. 5–11., 19.

7. Márai tényleg átment a jobboldalra?

Márai pályája során több alkalommal vállalt később magyarázatra szoruló szerepet, az ellene felhozott, különböző oldalról származó vádak leggyakrabban ezekhez kapcsolódtak. Az első ezek sorában a kommunista sajtóban való 1919-es szereplése, a következő most vázlatosan bemutatott, a hatalomhoz közelítő, azt támogatni látszó 1938–1942 közötti írásai, gesztusai, és a harmadik lesz e sorban néhány antiszemitának bélyegzett gondolata, amelyet elsősorban *Naplóiban* vélnek felfedezni. Mindezek nem elhanyagolhatók, a portrét strukturálják, de azt *mégsem változtatják meg döntően*. Aki ezen preferenciák szerint elemzi a tényeket, egyoldalú szemlélet áldozata lesz (és azzá tesz), vagy meghatározott (általában politikai irányú) céllal jegyzi le sorait. A felsoroltak olyan események, vonások, amelyek *joggal vonják kétségbe a feddhetetlen író portréját és a teljesen egyenes vonalú pálya létét* (az elfogult elemzők számára főképp a „kivételes” tények lényegesek az író pályáján),⁴⁸ de nem is ezek adják életrajza, életműve gerincét. Mindez azt is jól példázza, hogy az íróval szemben a legtöbbször *politikai*, illetve *személyes* indíttatású vádak és sérelmek merültek fel. Sokak számára lehető irritáló az arisztokrata, elitista, elzárkózó, önmaga igazát előtérbe állító és azt egyetlen lehetőségként megjelenítő író, de mindezek már irodalomtörténeten kívüli szempontok. Tény, hogy Márai erősen vitatott személyiség abban az értelemben, hogy erősen megosztja az emberek véleményét, és az ebből következő „széttartás”, ahogyan egykor, ma is él „hívei és ellenfelei” között.

Mindezeket az író életének és életműve részének kell tekintenünk, de összességében az *oeuvre* legfontosabb sarokpontjai továbbra is meghatározóak maradnak, mert az alapértékekben Márai semmiféle engedményt nem tett senkinek, legkevésbé önmagának: a fentebb villanásszerűen bemutatott írások és viszonyulások *a kivételek*. Mintegy önértékelés-szerűen maga is beszélt erről a már idézett *Egyedül Vagyunk*-nyilatkozat befejező soraiban:

„Bizonyos, hogy életem és munkásságom során sokban tévedtem én is, bizonyos az is, hogy életem hátralevő szakában sem leszek csalhatatlan. De életem munkájának egésze nem volt más, mint nyilvános és az igazság megismerésének szüntelen, néha reménytelen kísérlete. Ez az igazság, melynek megítélését minden olyan felelős érzésű magyar emberre bízom, akinek ítélkezési képességét a világnézeti harcok szenvedélyessége még nem vakította el teljesen.”⁴⁹

A tények mellett tehát interpretálás kérdése is volt az író lapváltásának megítélése, az viszont kétségtelen, ha publikációs „helyszíneit” egymás mellé sorakoztatjuk, egyik oldalon *A Toll*, az *Ujság*, a másik oldalon az *Új Idők*, a *Pesti Hírlap* kívánkozik az élre, azaz megint csak a politikai preferenciák kerülnek előtérbe. Pedig érdemes lenne legalább megfontolni lapváltását illetően annak esetleges kényszer voltát is felesége védelmében. (Az sem kizárható, hogy 1942-es, az *Egyedül Vagyunk*ban megjelent nyilatkozata mögött is ez bújjik meg.)

Látnokok vagy előítéllettel közelítők, akik már 1936-ban jobboldalistának nevezték őt? Lehet ennyi írás alapján, megelőlegezve, jogos ez a megnevezés? Két Márai Sándor ez, vagy egy buktatókat is tartalmazó emberi-írói pálya? Mi a szerepe mindebben az utókor (politikai, hagyományon alapuló vagy személyes) előítéleteinek? Kérdéseinkre válaszokat kereshetünk és találhatunk, de a kettősség érzése nem múlik el maradéktalanul, és meg kell küzdenünk előfeltevéseink téves irányba terelő erejével is.

48 Szomorúan egybehangzó példája ennek az író antiszemitizmusát bemutató két elemzés Révész Sándor és Beke Albert tollából – ugyanabból az alapanyagból dolgozva „bal-”, illetve „jobboldali” eredményre jutottak.

49 *Az Akadémia és Európa nagy világnézeti harca*, *Egyedül Vagyunk*, 1942. jún. 5., 5.